

לענין הלכה

הערות מעשיות בהל' שבת ועניני ט"ו בשבט ושביעית

גליון זה מודפס לעורך לב המעיין בלבד ולא לסמוך עליו למעשה **גליון 348**

סדר קדימה בברכות

מזונות, הגפן; (מ"ב ריא ס"ק כד-כה).

בפירות שברכתן בורא פרי העץ א) שבעת המינים:

(1) זית (2) תמר (3) ענב (4) תאנה (5) רימון (שו"ע ריא ד:).

ב) שלם ג) חביב (מה שחביב עליו בדרך כלל (מ"ב ס"ס ל"ה)).

בורא פרי העץ קודם לבורא פרי האדמה ואם בורא האדמה הוא חביב הוא קודם לבורא פרי העץ, אפילו השני ממין שבעה (ע' מ"ב שם).¹

שאלה מצויה ב'סעודת ט"ו בשבט'

מי שיש לפניו כמה פירות: מי שיש לפניו תמר ובננה, והבננה הוא יותר חביב עליו (בדרך כלל), הרי הדין הוא שצריך לברך על הבננה שזה 'חביבי' (מ"ב ס"ק לה וכנ"ל). אך אם יש לפניו גם תפוח או תפוז שזה בשבילו יותר חביב מבננה, אז צריך לברך על התפוח קודם, ומאידך, כיון שיש לו תמר שזה ממין שבעה אז צריך להקדימו (היו שניהם העץ, מין שבעה קודם), אך אין להקדים התמר לבננה, שהבננה חביב וכנ"ל, והוה גלגל החוזר. (ע' ס' וזאת הברכה בירור הלכה מז) וצ"ע, וכדי למנוע משאלה זו יש לסלק הבננה מהשולחן ולברך עליה בזמן אחר.

ט"ו בשבט סמוך לשבת

השנה שט"ו בשבט ביום ב': יש לעיין אם קנו פירות ט"ו בשבט לפני שבת, האם ראוי לטעום ט"ו בשבט כבר בשבת אם הוא עונג בשבילו דיש פוסקים שמצות עונג שבת הוא מצוה של תורה², משא"כ להרבות בפירות בט"ו בשבט אינו אלא מנהג (ע' מ"ב ס' קלא ס"ק לא).

ועכ"פ אם כבר הניחו פירות ט"ו בשבט על שולחן שבת, אינו מן הראוי להסיר הפירות מהשולחן כדי לשמור הכל לט"ו בשבט.

ט"ו בשבט בשנת השמיטה - האם הוא ראש

השנה לאילנות?

טעם שקבעו ט"ו בשבט ליו"ט - להזכירו הלכותיה

כתב האדר"ת (בנפש דוד הנהגה ט"ו) "ביום ט"ו בשבט למדתי הלכות מעשר מספר הרמב"ם ובמס' ר"ה י"ד ע"ב והלאה, וחזרתי לחזק דבר מה - כערכי, ויהא חשוב כקיום המצוה במעשר אילן, והתפללתי לדי' שיזכני באותה המצווה בפועל ממש מה"ת. ומאז נראה לי שמה שהראשונים קבעו יום זה ליום טוב, שלא לומר בו תחנון, הוא להזכירנו מצוות הפרשת מעשר אילנות וכו"ל".

אכן, יש לעיין בשנת השמיטה, שהרי שנת השמיטה שונה משאר שנות המעשר גם לענין קביעת השנים (לפי מה שקי"ל כדעת הרמב"ם ע' דרך אמונה שביעית פ"ד ס"ק סו).

שנת המעשר נקבעת בפירות האילן לפי זמן החנטה אם היתה קודם ט"ו בשבט או לאחריו, לעומת זאת שנת השמיטה

¹ שהובא במ"ב ס' שטז ס"ק טז ובבה"ל שם ד"ה ולכן, אין איסור בזה, ועכ"פ באיסור דרבנן מותר, ובנידון דידן הריגת הזבובים אינו אלא איסור דרבנן שה"ה מלאכה שאצ"ל. ובלאו הכי אינו ברור שתולעים ימותו ע"י המים, ותלוי איזה סוג תולעים.

² ואם מין האדמה הוא שלם והפרי העץ אינו שלם בשער הציון (ריא ס"ק ה) מסתפק בדבר, [כגון גרגיר אפונה אחד וחתיכת תפוח] ויברך על איזה מהם שירצה (עיין ספר וזאת הברכה פרק יג עמ' 125).

³ ע' במשנה ברורה ריש הלכות שבת ס' רמב עיקר מצות עונג שבת נתפרש לנו על ידי הנביאים, וכמו שנאמר "וקראת לשבת עונגי". ויש פוסקים (רמב"ן פ' אמור) דעקרו מן התורה.

הסרת תולעים מפירות בשבת

שאלה: האם מותר להסיר תולעים מבין שקדים / בטנים בשבת?

תשובה: אסור לברור פסולת מאוכל בשבת. ולכן אסור להסיר תולעים ממאכל, וכן אסור להוציא את הפירות הנגועים מבין הטובים, אפילו אם כוונתו לאכול את הפירות הטובים מיד (מ"ב ש"יט ס"ק ח'), וכ"ש שאסור לבררם כדי שלא יתלעו זה את זה אפילו מוציא את הפירות הטובים מתוך הנגועים היות ונחשב לבורר לאחר זמן (איל משולש ה' בורר פ"ו סע' לו) אך מותר להוציא את הפירות הטובים מבין הנגועים, על מנת לאכלם מיד (ע' איל משולש שם ס' לו).

בורר בגרעיני פירות

ע' ס' איל משולש (בורר פ"ו ס' מט עמ' פ) גרעיני הפירות הם פסולת, והבוררם בשביל לאחר זמן או בכלי המיועד לזה, חייב (גם אם מוציא את האוכל) (ע' מ"ב ס' שכא ס"ק פד, ע"ע איל משולש פ' יג).

לדעת המשנה ברורה (שם) בשם הפמ"ג מותר להוציא הגרעינים בשעה שאוחז הפרי בידו לאכלו וע"ש בשער הציון (ס"ק צח) דהטעם הוא משום דבשעת אכילה ממש מותר לברור הפסולת, וכמו שכתב בבה"ל (ס' שיט ס"ד ד"ה הבורר) בשם הרמב"ן.

ואפשר שאף סמוך לסעודה מותר לברור הגרעינים, שכיון שאי אפשר באופן אחר זה דומה לקליפות (מ"ב שם שער הציון ס"ק צט).

אכן החזון איש (סו"ס נד) החמיר לענין ברירת גרעינים, ואפילו כשאוחז הפרי בידו לאכלו, וכיצד יעשה? יפתח השזיף או התמר, יאחז בגרעין בידו האחת, ובידו השניה ימשוך הפרי (אם אפשר בזה, ראה בהערה²).

גרעיני ענבים ותפוזים: כתב באיל משולש (פ"יג הע' כב) בגרעיני ענבים, תפוזים, קלמנטינות (ונראה גם זיתים) שהדרך להכניס הפרי עם הגרעין לפה, בזה מסתבר דאסור [ויש בזה איסור תורה] להוציא הגרעין בידו קודם הסעודה, דל"ש כאן הטעם דא"א בענין אחר, כן נראה לי (וכן הביא בשם הגר"פ שיינברג זצ"ל) אמנם ההיתר של מיד לפה (מ"ב שם) שייך גם בזה.

אסור להשרות אשכול ענבים בתוך כלי עם מים או מי סבון ע"מ להסיר את התולעים³.

⁴ וע' באיל משולש פ' יג הע' יט שאע"פ שהבה"ל לא סמך על הרמב"ן, ורק בבבה"ל (שם ד"ה מתוך) כתב שאין למחות, בגרעינים שהפמ"ג מצדד אף סמוך לסעודה מותר (ע"ש), בזה בודאי יש לסמוך על הרמב"ן הנ"ל, כן נראה לי ליישב דברי המ"ב שלא יסתרו זא"ז. וע' בכף החיים ס"ק מח שכתב היתר זה בשם הבן איש חי [אלא שחילק בין גרעין אחד לכמה גרעינים], וכן בקצות השולחן ס' קכה כתב היתר זה בשם הצ"צ.

² ע"ש בסי' נ"ד ס"ק ב הסתפק בדבר ובס"ק ה נקט להחמיר, וזה רק באופן שאפשר בענין אחר, אבל כשאי אפשר בענין אחר כגון שאינו מספיק לאחוז הגרעין והוא נופל מפני אחיזתו רפויה אין איסור בדבר (שם).

³ אם החרקים חיים וימותו ע"י השטיפה יש גם איסור נטילת נשמה, היות והורג את החרקים מ"ב (ס' שט"ז ס"ק מח) שש"כ (פ"יג הע' קג) וכן ע' ס' בדיקת המזון כהלכה (בהל' שבת). והעיר ת"ח א' שלכאורה אם אינו יודע שיש שם תולעים ה"ה ספק פסיק רישא דלדעת הט"ז

אלו מפסיד פירות שביעית, אין זה האחריות של בעל השדה).
ומרבני בית המדרש להלכה בהתיישבות שמענו שראוי להפקיר הפירות משעת החנטה, אבל כדאי לכתוב על הפתק שיש איסור לקחת הפירות עד שהם ראויים לאכילה (ואפשר לכתוב תאריך).

דברי הגר"ח קניבסקי שליט"א בזמן הפקר פירות האילן ותליית השלט: שו"ר בס' **שיח אמונה** (על דרך אמונה פ"ד אות 374) שכתב הגר"ח קניבסקי שליט"א שדי בכך שיאמר בתחילת השביעית שמפקיר את כל מה שיגדל שם במשך השנה (וכן ע' מה שכתב הגר"י בלוי זצ"ל בס' **פתחי חושן** (קנינים ח"ח) פ"ט הערה ג)), ואין צריך להפקיר את הפירות כשיצמחו ויחול עליהם דין שביעית, והוסיף, שכיון שלאחר כניסת השנה הכל מופקר מאליו, אם רוצה לקיים את המצוה להפקירם בעצמו יאמר בערב שביעית שמפקיר לכשישכנס שביעית]. יש לציין שהגר"ש אלישיב זצ"ל (שבות יצחק שביעית עמ' יד) נהג להפקיר לאחר שהתחיל לגדול שם פרח (וכנ"ל).

ולגבי תליית שלט שהפירות מופקרים כתב הגר"ח קניבסקי שליט"א (הו"ד בשיח אמונה שם בגבורי כח עמ' 508) שיש לתלותו משעה שהפירות הפקר ורשאים לקוצצם.
זמן ההפקר בשדה ירק: הוא מראש השנה של שביעית (ע' חזון איש סי' יד ס"ק ט, משפטי ארץ פ"י סעי' י).

תחנון במניני קורונה

לעת עתה מתקיימים במקומות רבים מנינים של אנשים שחוששים מלהדביק אחרים, ומתפללים בעזרת נשים וכדו' באופן שרואים הציבור מרחוק דרך המחיצה. מעשה שהיה בחתן שהתפלל בעזרת נשים ודנו האם פוטר את ציבור המתפללים בבית המדרש מתחנון.

צדדי השאלה – שכיון שמעיקר הדין מצטרפים למנין בימקצתן רואים אלו את אלו, האם זה סגי לפטור את שאר הציבור מתחנון, או דילמא אין הציבור שבבית המדרש נגררין אחריהן ואינם פוטרם אותם מתחנון?

וע' בס' **אשי ישראל** (עמ' תשסט (תשובה רכה)) ששאלו את הגר"ח קניבסקי שליט"א "סי' קלא מ"ב ס"ק כד דכשיש מילה בבית הכנסת המתפללים בעזרה נגררין אחרי בית הכנסת, וילייע כשהברית בעזרה האם בבית הכנסת יאמרו תחנון. **והשיב:** "יאמרו", ולכאורה הוא הדין לעניינינו.

והראונו בשם הגר"א **נבנצל שליט"א** (תשובות עמ' קסב) שנשאל "אמירת תחנון כשמוהל מתפלל בעזרת נשים – בית כנסת שעזרת נשים הוא חלקו האחורי ומופרד ע"י מחיצה בגובה י"ט של קיר ומעליו וילון ומוהל מתפלל בעזרת נשים, האם נחשב כאילו התפלל בעזרת גברים ולכן לא יאמרו תחנון ביום שיש בו מילה?".

והשיב: נראה דיש להקל.

יהי רצון שיתקיים "כי אני ד' רופאיד" (פ' בשלח).

מתחלת בראש השנה (א' תשרי), כלומר פירות שחנטו לאחר ר"ה של שביעית דינם כפירות שביעית לכל דבר (כן הכריעו הפאת השולחן סי' כב, והחזון איש (בשביעית סי' ז ס"ק יג ע"פ הגמ' סוכה דף לט דאתרוג הנלקט בתחילת שביעית קודם חג בסוכות אסור משום שביעית דאזלינן בתר לקיטה אע"ג דלענין מעשר הנלקט קודם ט"ו בשבט מתעשר לשעבר כמבואר בר"ה טו ע"א, וכן ע' רמב"ם פ"ד שמיטה ויובל ה"ט וכן ע' רע"א (ר"ה א: ה) (ע' דרך אמונה ובבה"ל שם, ע' משפטי ארץ תרומות ומעשרות פ"ה סעי' כ ע' שביעין חביבין (להגרא"ד פרידמן שליט"א עמ' 18).

וע"ע שיטת השל"ה הק' בשער האותיות (אות ק') בענין מאכלות אסורות פירש כוונת הרמב"ם דאף לענין שביעית ר"ה לפירות האילן ט"ו בשבט כמו בשאר השנים (הו"ד בדרך אמונה ציון ההלכה (שם ס"ק קט) וכן דעת הר"ש והר"ח וע' קהילות יעקב ר"ה סי' ד).

מכתב החזון איש: ואף שכתב החזון איש במכתב (נדפס במכתב בסוף ספר דרך אמונה סי' כא) שצ"ל כדעת השל"ה וז"ל "עכ"פ מוכרחים אנו להודות כפירוש השל"ה" כתב הגר"ח קניבסקי שליט"א (הו"ד בשיח אמונה שם אות 155) שבספרו חזר בו החזון איש ממכתבו, ולכן בס' דרך אמונה נקט שעיקר שר"ה לאילנות שביעית הוא בא' תשרי.

[בביאור דעת הר"ש והר"ח מראש השנה לענין שביעית הוא בט"ו בשבט (ע' בבה"ל על דרך אמונה (שם) כתב החפץ חיים (בביאורו על תורת כהנים בהר פרשתא א ה"ד, והובא בחוט שני עמ' קצו) שהיה ידוע לחכמים שהפירות שחונטים בין תשרי לט"ו בשבט, נכנס בהם השרף הגורם לחנטה לפני תשרי].

[לענין מעשה לא שמענו שיש נוהגים לומר תחנון בט"ו של שביעית, או שמתענים בשובבי"ם ביום שני, וכן לא שמענו שיש ענין להתפלל על אתרוג למוצאי שביעית בא' תשרי של שביעית במקום ט"ו בשבט, וכנראה הטעם, שבט"ו בשבט יש נמי ענינים גבוהים, ואע"ג שאין נ"מ להלכה בט"ו של שביעית, יש בזה עוד ענינים (וכמו שהובא בספרים ע' טור ברקת (מהר"ח כהן תלמיד מהר"ח) סי' תקעב, וע' כף החיים (סי' קלא ס"ק צז) מה שכתב בענין סדר לימוד לפני אכילת הפירות בליל ט"ו בשבט].

איזה פירות יש נ"מ מתי ר"ה לאילנות בשביעית

הפירות שלגבם ישתנה הדין באם ראש השנה של השביעית הוא בא' תשרי [כרמב"ם], או בט"ו בשבט [כר"ש], מבואר בחוט שני (עמ' קצז) שהוא בפרי שסק ואולי אף בלימון, שפירות אלו חונטים לאחר א' תשרי ולפני ט"ו בשבט, ובהם ישתנה הדין לגבי שביעית ותרומות ומעשרות, אך בכל שאר הפירות אין מצוי שיחנטו בתקופה שבו א' תשרי לט"ו בשבט.

ט"ו בשבט בשמינית: וכן פירות שחנטו לאחר ראש השנה של שמינית אפילו קודם ט"ו בשבט, אין בהם קדושת שביעית, ודינם כפירות שמינית שחייבים בתרומות ומעשרות ומפריש בהם מעשר שני (חזון איש שביעית סי' ט ס"ק יז, משפטי ארץ תרומות ומעשרות שם (וע' משפטי ארץ שם עוד בהערה 35 בענין פירות שמינית שחנטו לפני ט"ו להפריש על פירות לאחר ט"ו בשבט וכן ע' שיח אמונה (שם אות 156)).

זמן ההפקר באילנות של שביעית

שאלה: מתי זמן הפקר באילנות?

תשובה: בשדה אילן הפירות נעשים הפקר מתחילת צמיחתן (משיעשו "סמדר"), אע"פ שעדיין אינם קדושים קדושת שביעית (ע' חזון איש סי' יט ס"ק כא, כב משפטי ארץ פ"י סעי' ח). וי"א שזמן הפקר הוא משעה שחלה עליה קדושת שביעית, והיינו חנטת שביעית (ע' מעדני ארץ סי' ה ס"ק ו, סה"מ להרמב"ם מ' קל"ד, רמב"ם פ"ד - כ"ד חינוך מצוה פ"ד). ועכ"פ ראוי להפקיר את הפירות לפני שהן ראויין לאכילה. וכשהם ראויים לאכילה צריך לפתוח את שדהו. (ואע"ג דחלק מפירות האילן אינם ראויים לאכילה, והעובר ולוקט את פירות

ו' ואם תאמר מה הענין להפקיר פירות לפני שהן ראויים לאכילה, י"ל כדי שאנשים שמחפשים פירות שביעית יבואו לבדוק ולברר בעוד כמה זמן יהיו הפירות ראויים לאכילה ואפשר שזה הפשט 'ואכלו אביוני עמך' (משפטים פכ"ג פסוק יא), והרי שביעית הוא גם עבור עשירים. אבל האביונים באים לשדה מספר פעמים קודם שהפירות ראויים לאכילה, וממתניין ומצפין לעת שיכולים לקטוף, ומיד שהגיע הזמן, הם הראשונים שבאים לקטוף.

י שדן האם צריך להפקיר בתחילת שמיטה, והרי עדיין אין הפירות בעולם, ונמצא שצריך להפקיר כל יום, ואפשר דכיון שמעיקר הדין אפקעתא דמלכא הוא, ולדעת רוב הפוסקים אין ההפקר אלא מדין הדיור, מועיל אפילו לפירות שלא באו לעולם, ועכ"פ פשוט שיכול ללקט עצמו מהפירות שלא יזכה בהם ע"ש עוד. אכן לבני ספרד שצריכים להפקיר בפועל (ולא סבירא להו אפקעתא דמלכא) אפשר דלא סגי לדברי הפתחי חושן.

י וכתב המשנה ברורה (סימן קלא ס"ק כד) והמתפללין בעזרה כיון שנגררין אחרי ביהכ"י כשאין שם ארון ותובה אי"כ כשם שבביהכ"י אין אומרים גם הם אין אומרים עכ"ל. [יש לעיין שבהחתן נמצא בעזרת נשים].

¹ וע' בדרך אמונה (פ"ד סעי' י בבה"ל ד"ה התבואה) וז"ל יליע מש"כ מרן חייב להפקירו דלכאורה כיון שעדיין אין בו פירות הראויין לאכילה וצ"ע ומצאתי בחזון איש (בכלאים סי' ג ס"ק טו) שמצד כן דכ"ז שהפרי עדיין אינו ראוי לאכילה אינו הפקר וחזר בו ממש"כ בשביעית סי' יט ס"ק כא ע"ש. (וע' דרך אמונה (פ"ה ס"ק קלא ובה"ל ד"ה משייתחיל).

¹ ע' סי' משמרת השביעית (עמ' קג) וז"ל וכל הנועל כרמו בשביעית משעה שהגיעו הפירות לשביעית עומת לקוצצם או סגר שדה בשביעית ביטל מצות עשה ואף אם עשה כן לשעה אחת. אבל לפני שהן ראויין לאכילה אין איסור. וז"ל הרמב"ן פ' בהר י"ב מן התורה שלא יהא אדם שומר שדהו ונועל בפני העניים בשביעית אפילו רוצה להפקיר אותן בשעת לקיטה אלא יהא שדהו כל השנה מזומן ומופקר לעניים" עכ"ל. ולשון הרמב"ם (פ"ד ה"ל כד) וכל הנועל כרמו או סג שדהו וביטל מצות עשה.